FORNLEIFASKRÁNING Í LANDI BYGGÐARHORNS (LÓÐIR 3 OG 4), ÁRBORG

GYLFI HELGASON

FS1045-25221
REYKJAVÍK
2025

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

Forsíðumyndin sýnir nyrsta hluta deiliskipulagsreitsins, horft er til VSV.

Ljósmynd: Gylfi Helgason.

Verknúmer Minjastofnunar Íslands: 3450.

© 2025

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES
BRÆÐRABORGASTÍG 9
101 REYKJAVÍK

SÍMI: +354-5511033
NETFANG: FSI@FORNLEIF.IS
HEIMASÍÐA: WWW.FORNLEIF.IS

Samantekt
Í skýrslunni er fjallað um niðurstöður fornleifaskráningar innan 2,5 ha deiliskipulagsreits á lóðum 3 og 4 (L201318 og L201322) innan jarðarinnar Byggðarhorns í Árborg. Innan reitsins eru hugmyndir um að reisa íbúðarhús og hesthús. Engar fornleifar voru þekktar innan deiliskipulagsreitsins áður enn vettvangsvinna hófst. Farið var á vettvang 10. júní 2025 og var reiturinn þaulgenginn í leit að minjum. Engar fornleifar fundust innan deiliskipulagsreitsins.

Efnisorð:
Fornleifastofnun Íslands, deiliskráning, Byggðarhorn (lóðir 3 og 4), Árborg

Summary
This report presents the results of a detailed archaeological survey undertaken in June 2025 within a 2,5-hectare assessment area on parcel no 3 and 4 (L201318 and L201322) at Byggðarhorn in Árborg, South Iceland. The area is being considered for the construction of residential housing and a horse stable. No sites of archaeological interest were known within the assessment area prior to this fieldwork. The area was thoroughly field surveyed on 10th of June 2025, during which no archaeology was identified.

Keywords:
Institute of Archaeology, (Iceland), detailed survey, Byggðarhorn (parcel no 3 and 4), Árborg

Efnisyfirlit

1 Inngangur 6

2 Saga fornleifaskráningar og löggjöf 8

3 Aðferðir við fornleifaskráningu 10

4 Niðurstöður 13

Heimildir 14

1 Inngangur

Í júní 2025 fór VSG verkfræðistofa þess á leit við Fornleifastofnun Íslands ses að stofnunin tæki að sér skráningu fornleifa innan 2,5 ha deiliskipulagsreits í landi Byggðarhorns í gamla Sandvíkurhreppi, nú í Árborg. Deiliskipulagsreiturinn afmarkast af lóðum 3 og 4 (L201318 og L201322). Fornleifaskráningin var gerð vegna fyrirhugaðra áforma um uppbyggingu á íbúðarhúsi og hesthúsi.

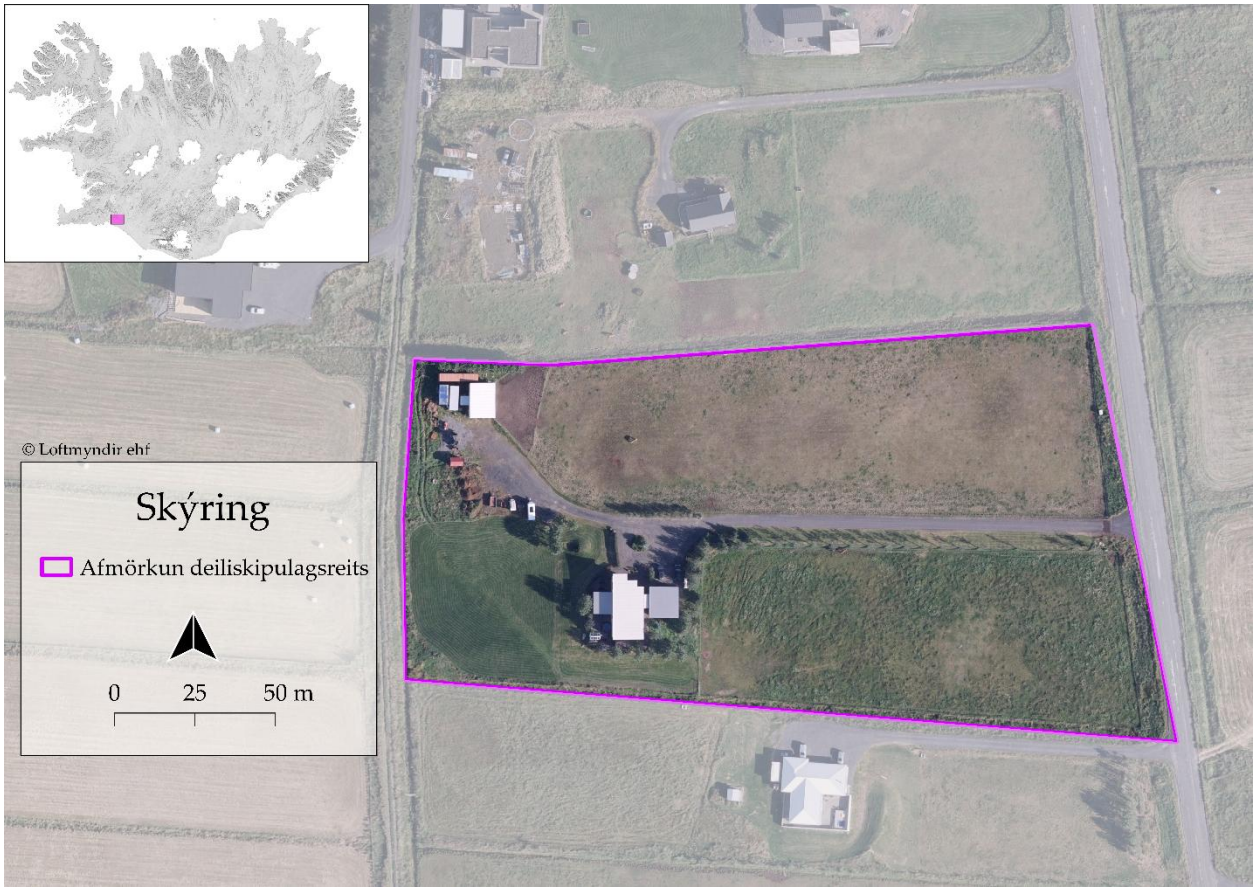

Mynd 1. Kort sýnir staðsetningu deiliskipulagsreitsins.

Deiliskipulagsreiturinn er í úthögum Byggðarhorns, um 420 m NNV við gamla heimatún jarðarinnar. Ræktuð tún afmarka deiliskipulagsreitinn til allra átta nema austurs þar sem Byggðarhornsvegur nr. 3081 afmarkar svæðið. Innan reitsins er sléttað

tún að stærstum hluta en fyrir miðju er íbúðarhús sem stendur á um 1 m háum hól og bílastæði fast norðan við íbúðarhúsið.

Mynd 2. Íbúðarhús og sléttað tún er innan deiliskipulagsreitsins. Horft er til suðurs.

Byggðasafn Árnesinga vann aðalskráningu fornleifa í Árborg og kom skýrsla þess efnis út árið 2008.[1] Í aðalskráningu er aðeins gengið á þekkta staði og þeir skráðir en svæði ekki þaulgengin líkt og gerð er krafa um vegna skipulagstengdra framkvæmdaverkefna. Á þeim tíma voru minjar heldur ekki mældar upp eins og Minjastofnun gerir nú kröfu um. Engar fornleifar voru þekktar innan deiliskipulagsreits fyrir vettvangsathugun 2025 og engar fornleifar bættust við úttektina.

Gylfi Helgason, fornleifafræðingur, sá um skráningu, skýrslugerð og kortavinnu. Allar ljósmyndir í skýrslunni eru teknar af Fornleifastofnun Íslands en loftmyndir eru frá Loftmyndum ehf.

Uppbygging skýrslunnar er með hefðbundnum hætti. Á eftir inngangskafla kemur yfirlit um löggjöf um minjavernd í landinu. Í þriðja kafla er farið yfir þær aðferðir sem notaðar voru við skráninguna. Í lokakafla skýrslunnar (fjórða kafla) er farið yfir helstu niðurstöður úttektarinnar.

[1] Edda Linn Rise o.fl. 2008.

2 Saga fornleifaskráningar og löggjöf

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á landinu. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenzka fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförnum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 3. grein laga um menningarminjar (nr. 80, 2012), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum, [...] jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað […].“ Er þessi fornleifakönnun í anda markmiða sem sett hafa verið með þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Fornleifar teljast hvers kyns

mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

a. búsetulandslag, skrúðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu. Friðhelgað svæði umhverfis fornminjar skal vera 15 metrar nema annað sé ákveðið í samvinnu við Minjastofnun Íslands, og 100 m umhverfis allar friðlýstar fornleifar. Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Minjastofnunar Íslands.

3 Aðferðir við fornleifaskráningu

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar Íslands hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SÞ o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því.

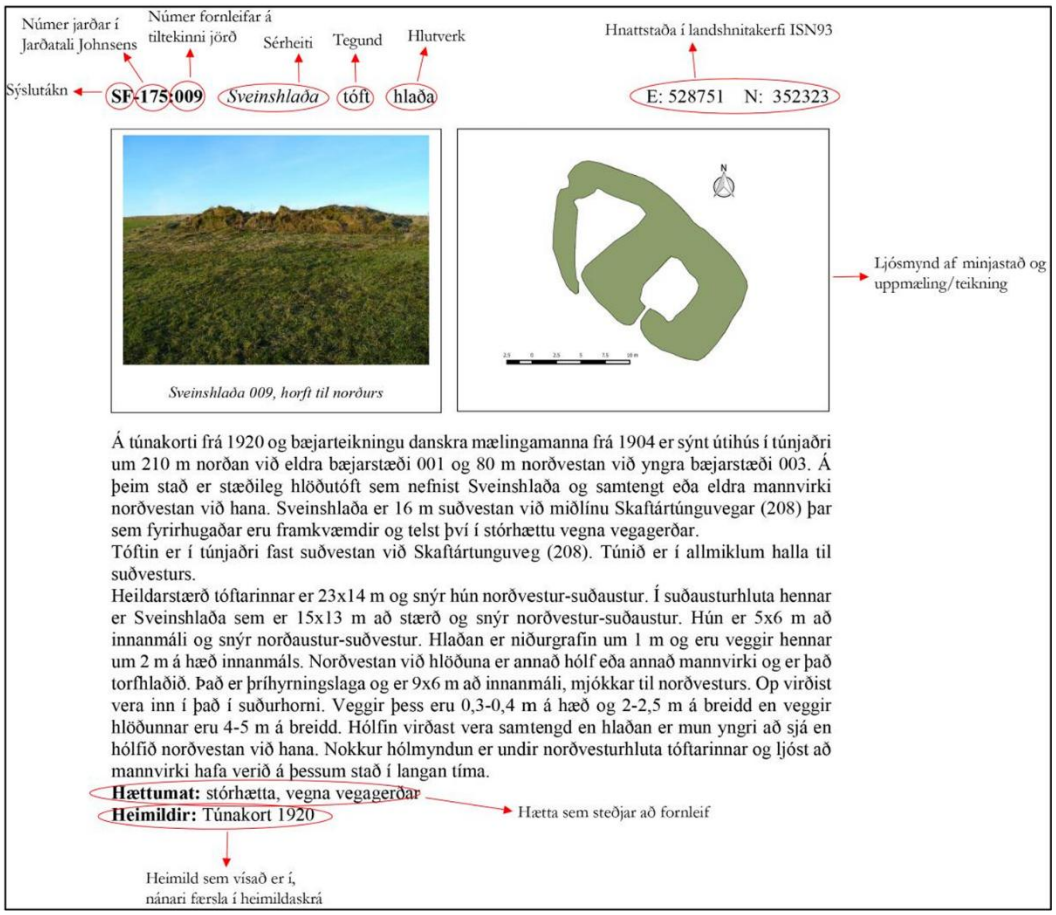

Mynd 3. Dæmi um framsetningu á minjastað í skýrslum Fornleifastofnunar Íslands.

Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer

(dæmi: ÁR-206:001). Ef fleiri en ein fornleif er á minjastað bætist eininganúmer aftan við (dæmi: ÁR-206:001_01). Engar fornleifar voru innan reitsins.

Í skránni fær hver minjastaður eina efnisgrein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hverrar greinar eru grunnupplýsingar auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða vað). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða.

Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins í landshnitakerfi (ISN93) og er merkihnit tekið á hverjum stað hvort sem ummerki um minjar voru sýnilegar eða ekki. Uppmælingar voru gerðar á öllum sýnilegum minjastöðum með Trimble Geoexplorer 6000 mælitæki.

Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þó engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirliggjandi upplýsinga með um 50 metra fráviki.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirliggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá langvarandi hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Hættustigin eru eftirfarandi: 1) engin hætta, 2) hætta og 3) mikil hætta. Minjar á eða við svæði þar sem framkvæmdir eiga sér stað, eða innan skipulagsreits þar sem framkvæmdir eru fyrirhugaðar, teljast yfirleitt tímabundið í mikilli hættu meðan framkvæmdir eru yfirvofandi eða standa yfir. Í fornleifaskrá (4. kafla) kemur bæði fram

almenn og tímabundin hætta, ef fornleifar eru innan reitsins Í síðustu línu er getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

4 Niðurstöður

Sumarið 2025 var unnin fornleifaskráning innan 2,5 m ha deiliskipulagsreits, lóðir 3 og 4, í landi Byggðarhorns í Árborg. Áform eru um uppbyggingu á íbúðarhúsi og hesthúsi. Lóðirnar voru áður hluti af norðurúthögum Byggðarhorns, nærri landamerkjum Jórvíkur. Að jafnaði eru minjar færri í úthögum en innan heimatúns, þar sem minjadreifing er hvað þéttust. Í aðalskráningu Byggðasafns Árnesinga frá 2008 voru 25 minjar voru staðsettar innan Byggðahorns.[2] Engar minjar voru þekktar á eða við lóðir 3 og 4 úr þeirri skráningu. Flestar minjar sem skráðar voru af Byggðasafninu voru í suðurúthögum Byggðarhorns.

Fyrir þessa fornleifaskráningu var leitað af vísbendingum um minjar innan reitsins, svo sem í örnefnaskrám, og á gömlum loftmyndum (t.d. bandarískar loftmyndir frá 1956-1961) og kortum (t.d. herforingjaráðskorti). Engar minjar fundust við heimildaleitina. Deiliskipulagsreiturinn var sömuleiðis þaulgenginn en reiturinn er að mestu sléttað tún en innan hans er einnig íbúðarhús ásamt aðkomuvegi frá Byggðarhornsvegi nr. 3081. Svæðinu hefur verið raskað vegna túnasléttunar og framkvæmda og sáust engar fornleifar á reitnum á yfirborði við vettvangsgöngu. Niðurstaða fornleifaskráningar á deiliskipulagsreitnum er því sú að engar fornminjar eru greinilegar á yfirborði reitsins.

Í lokin er rétt að minna á að ef áður ókunnar fornminjar koma í ljós við framkvæmdir þarf að skýra Minjastofnun Íslands frá fundinum svo fljótt sem auðið er. Það er Minjastofnunar Íslands að ákveða hvort, og þá með hvaða skilyrðum fornleifar megi víkja vegna framkvæmda.

[2] Edda Linn Rise o.fl. 2008.

Heimildir

Edda Linn Rise, Guðlaug Vilbogadóttir, Kristín Erla Þráinsdóttir og Margrét Hrönn Hallmundsdóttir 2008. *Aðalskráning fornleifa í Árborg I.* 2008/2. [Vantar útgáfustað]: Byggðasafn Árnesinga.